

8 Rovnice a nerovnice

Metodický zámer

Cieľom vyučovania rovníc a nerovnic na základnej a strednej škole je predovšetkým prehĺbiť záujem žiaka o matematiku, motivovať ho, rozvíjať jeho schopnosť modelovať reálne situácie v jazyku rovníc, využiť rovnice na precvičovanie rôznych oblastí matematiky, rozvíjať abstraktné pohľady na rovnice, kultivovať logiku a schopnosť dedukcie.

Prvé skúsenosti s riešením rovníc rôznych typov majú už žiaci základnej školy. Rutinné postupy a algoritmy zvládajú celkom dobre. V 1. ročníku (kvinte) gymnázia sa venujú lineárnym a kvadratickým rovniciam a nerovniciam, pri riešení ktorých sú pomerne úspešní. Skúsenosti nám potvrdzujú, že strach a rešpekt vyvolávajú predovšetkým rovnice s absolútnymi hodnotami, iracionálne rovnice a rovnice s parametrom, ktoré sa preberajú v 2.ročníku (sexe) v rámci tematického celku *Funkcie, rovnice a nerovnice II.* Zaradené sú hneď za elementárne funkcie a ich vlastnosti. K najmenej zvládaným témam stredoškolského učiva patria nerovnice; aj napriek tomu, že kompetencie z oblasti riešenia všetkých typov nerovnic sú nevyhnutné pre zvládnutie viacerých oblastí vyššej matematiky (matematickej analýzy).

Čo by mal študent vedieť - stručný syllabus

- Nech f, g sú funkcie premennej x definované na $A \subset \mathbb{R}$, potom úloha: nájsť $\forall x \in A$, pre ktoré funkcie $f(x)$ a $g(x)$ nadobúdajú rovnaké funkčné hodnoty zapíšeme v tvare <u>$f(x) = g(x); x \in A$ a nazveme ju rovnicou s neznámou x.</u> $f(x)$ je <u>ľavá strana rovnice</u>, $g(x)$ <u>pravá strana rovnice</u>. - množina A sa nazýva <u>definičný obor rovnice</u>. - číslo x, ktoré vyhovuje danej rovnici sa nazýva <u>koreň</u> alebo <u>riešenie rovnice</u>. - <u>Riešiť rovnicu</u> znamená: - každý prechod rovnice $f_1(x)=g_1(x)$ s oborom A_1 na rovnicu $f_2(x)=g_2(x)$ s oborom riešení A_2, kde $A_1 \subset A_2$ sa nazýva <u>dôsledková úprava rovnice</u> $f_1(x)=g_1(x)$.	- <u>Rovnice s absolútnymi hodnotami:</u> sú rovnice obsahujúce absolútne hodnoty z výrazu s neznámou x; - Existuje niekoľko metód pre ich riešenie: a) metóda nulových bodov; (rozbijeme číselnú os na intervaly a v každom z nich riešime danú rovnicu, b) grafická metóda, c) geometrická metóda. - <u>Nerovnica</u> Nech f, g sú funkcie premennej x definované na $A \subset \mathbb{R}$, potom úloha: nájsť $\forall x \in A$, pre ktoré funkcie $f(x)$ nadobúda väčších, resp. menších funkčných hodnôt ako funkcia $g(x)$ zapíšeme v tvare: <u>$f(x) > g(x)$; resp. $f(x) < g(x), x \in A$ a nazveme ju nerovnicou s neznámou x.</u> - Pri riešení nerovnice je <u>nutné rozlišovať násobenie nerovnice kladným resp. záporným číslom či</u>

<ul style="list-style-type: none"> • <u>dôsledkové úpravy</u>, pri ktorých získame ekvivalentnú rovnicu s danou rovnicou, t.j. rovnicu s tým istým definičným oborom sa nazýva <u>ekvivalentná úprava rovnice</u>; 	<p><u>výrazom v:</u> pre $v > 0$: $f(x) < g(x) \Leftrightarrow v \cdot f(x) < v \cdot g(x)$; $f(x) > g(x) \Leftrightarrow v \cdot f(x) > v \cdot g(x)$;</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <u>Iracionálne rovnice</u>: sú rovnice obsahujúce odmocniny z výrazu s neznámou x. Riešime ich v obore reálnych čísel. • Irac. rovnice riešime tak, že umocníme obe strany rovnice: <u>robíme dôsledkové úpravy, preto nutnou súčasťou riešenia je skúška</u>. • v obore reálnych čísel platí: $a = b \Rightarrow a^2 = b^2$ $a^2 = b^2 \Rightarrow a = b \text{ alebo } a = -b$ 	<p>pre $v < 0$: $f(x) < g(x) \Leftrightarrow v \cdot f(x) > v \cdot g(x)$; $f(x) > g(x) \Leftrightarrow v \cdot f(x) < v \cdot g(x)$;</p> <ul style="list-style-type: none"> • <u>Umocňovať môžeme nerovnicu alebo nerovnosť len medzi nezápornými číslami!</u> $0 \leq a < b \Rightarrow a^2 < b^2$ <p><u>Upozornenie:</u> pri riešení rovnice či nerovnice je vždy treba stanoviť definičný obor $D(f)$ rovnice(nerovnice)</p>

Prvé skúsenosti s riešením rovníc rôznych typov majú už žiaci základnej školy. Rutinné postupy a algoritmy zvládajú celkom dobre. V 1. ročníku (kvinte) gymnázia sa venujú lineárnym a kvadratickým rovniciam a nerovniciam, pri riešení ktorých sú pomerne úspešní. Skúsenosti nám potvrdzujú, že strach a rešpekt vyvolávajú predovšetkým rovnice s absolútnymi hodnotami, iracionálne rovnice a rovnice s parametrom, ktoré sa preberajú v 2.ročníku (sexe) v rámci tematického celku *Funkcie, rovnice a nerovnice II*. Zaradené sú hneď za elementárne funkcie a ich vlastnosti. Prax nám potvrdzuje, že k najmenej zvládaným témam stredoškolského učiva patria nerovnice; aj napriek tomu, že kompetencie z oblasti riešenia všetkých typov nerovníc sú nevyhnutné pre zvládnutie viacerých oblastí vyššej matematiky (matematickej analýzy).

Inovácia vyučovacieho procesu

V tejto kapitole sa chceme venovať rovniciam, ktoré patria azda k najnáročnejším druhom rovníc preberaným na strednej škole; sú to predovšetkým rovnice s absolútnymi hodnotami, iracionálne rovnice a rovnice s parametrom. Grafické riešenia, ktoré pomocou počítača navrhujeme realizovať, odstránia mnohé nejasnosti a prispievajú k neformálnejšiemu pochopeniu problematiky. Odporúčame postupovať vždy najskôr analytickým spôsobom, neskôr vytvoriť grafický model. Tento slúži v prvom rade ako autokontrola pre študentov, nabádame ich aj k hlbšej analýze a pozorovaniu, ako jednotlivé kroky alebo výsledky výpočtov korešpondujú s grafickými modelmi.

Pri rovniciach v tvare $f(x) = g(x)$ môžeme postupovať dvoma spôsobmi. Zobrazieme grafy funkcií $y_1 = f(x)$ a $y_2 = g(x)$ do jedného obrázku a využijeme didaktický softvér EG na vyhľadanie ich priesečníkov. Druhá možnosť je vytvoriť graf funkcie $h(x) = f(x) - g(x) = y$ a vyhľadať nulové miesta tejto funkcie. (opäť prízvukujeme študentom súvis medzi riešením rovnice $h(x) = 0$ a určovaním nulových bodov príslušnej funkcie $y = h(x)$).

Riešené príklady

PRÍKLAD 8.1

Graficky a tiež analyticky riešte rovnice a nerovnice s absolútnymi hodnotami:

- $|x+1| + |x-2| = |x+3| + 6$
- $|x^2-3x+2| + |x^2-5x+4| = 2$
- $|x+5| - |x-1| > |x+2|$

RIEŠENIE

Pri riešení úloh, vďaka dataprojektoru a počítaču, môžeme so študentmi analyzovať všetky kroky algebraického riešenia a poodhaliť podstatu a zmysel postupu na grafických modeloch.

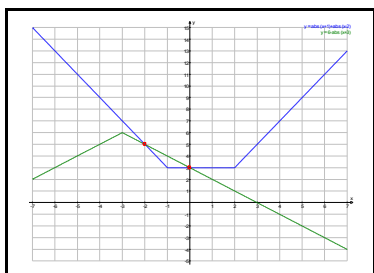
Algoritmus riešenia nerovnic s absolútnymi hodnotami má 5 základných krokov:

- rozdelenie číselnej osi na intervaly nulovými bodmi výrazov v absolútnej hodnote,
- odstránenie absolútnych hodnôt v závislosti na znamienkach výrazov vo zvolenom intervale,
- riešenie rovnice (nerovnice) na každom z intervalov,
- určenie prieniku medzi oboma podmienkami - (práve na tomto mieste riešiteľského postupu sa žiaci dopúšťajú chýb najčastejšie),
- vyhodnotenie riešenia úlohy zjednotením parciálnych výsledkov.

Každý krok „overujeme“ a „demonštrujeme“; pre počítač je to časovo nenáročné a ľahko realizovateľné.

1.spôsob:

- $|x+1| + |x-2| = |x+3| + 6$

$$y_1 = \text{abs}(x+1) + \text{abs}(x-2) \text{ and } y_2 = 6 - \text{abs}(x+3)$$

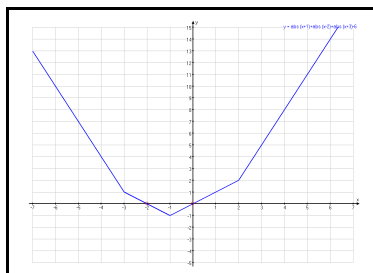
Intersection: $y = 5$ for $x = -2$

Intersection: $y = 3$ for $x = 0$

- **Riešenie: $P = \{-2; 0\}$**

- $|x^2-3x+2| + |x^2-5x+4| = 2$

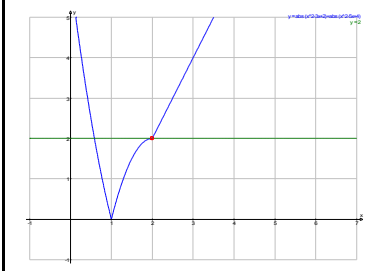

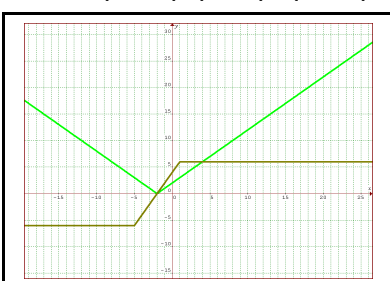
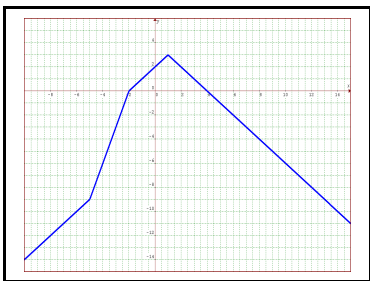
2.spôsob:

$$y = \text{abs}(x+1) + \text{abs}(x-2) + \text{abs}(x+3) - 6 \quad \text{Root: } x = -2$$

$$y = \text{abs}(x+1) + \text{abs}(x-2) + \text{abs}(x+3) - 6 \quad \text{Root: } x = 0$$

- **Riešenie: $P = \{-2; 0\}$**

 <p> $y_1 = \text{abs}(x^2 - 3x + 2) + \text{abs}(x^2 - 5x + 4)$ and $y_2 = 2$ Intersection: $y = 2$ for $x = 2$ Intersection: $y = 2$ for $x = 0,5857864376$ </p> <ul style="list-style-type: none"> Riešenie: $P = \{2; 0.5857\}$ 	 <p> $y = \text{abs}(x^2 - 3x + 2) + \text{abs}(x^2 - 5x + 4) - 2$ Root: $x = 1,999999438$ Root: $x = 0,5857864376$ </p> <ul style="list-style-type: none"> Riešenie: $P = \{2; 0.5857\}$
<ul style="list-style-type: none"> $x+5 - x-1 > x+2$ <p> $y_1 = \text{abs}(x+5) - \text{abs}(x-1); y_2 = \text{abs}(x+2)$ </p> <ul style="list-style-type: none"> Riešenie: Interval $(-2; 4)$ nakoľko platí: $\forall x \in (-2; 4)$ je $y_1 > y_2$ 	 <p> $y = \text{abs}(x+5) - \text{abs}(x-1) - \text{abs}(x+2);$ </p> <ul style="list-style-type: none"> Riešenie: Interval $(-2; 4)$; nakoľko platí: $\forall x \in (-2; 4)$ je $y > 0$

Obr.8.1: Rovnice s absolútnymi hodnotami - riešenie programom EG

PRÍKLAD 8.2

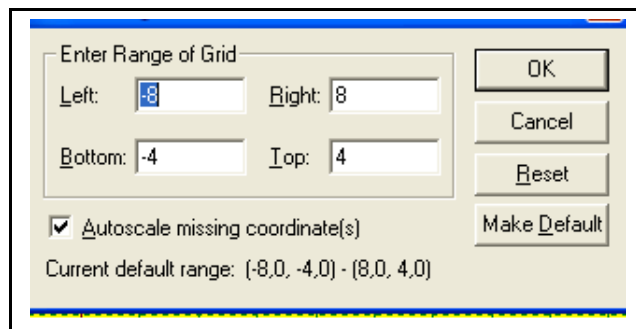
Graficky a tiež analyticky riešte iracionálne rovnice a nerovnice:

- $\sqrt{x+2} + \sqrt{x-2} = \sqrt{2x+3}$
- $\sqrt[3]{24+x} + \sqrt{12-x} = 6$
- $2x - 5\sqrt{x-3} \geq 0$
- $\sqrt{\frac{3x-1}{x-2}} \geq 2 \wedge \frac{1}{x} < 1$

RIEŠENIE

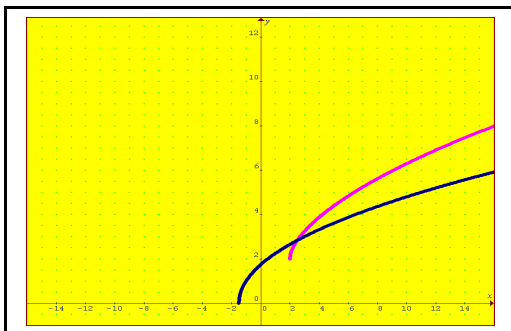
Grafické modely, ktoré získame didaktickým softvérom Graphmatica slúžia opäť ako autokontrola predovšetkým definičných oborov jednotlivých rovníc. Počas riešenia iracionálnych rovníc a nerovnic sa často využívajú dôsledkové úpravy a preto skúška správnosti je nevyhnutnou súčasťou riešenia. Pri úlohách tohto typu je tiež vhodné aplikovať vedomosti o grafoch a vlastnostiach iracionálnych funkcií. Študenti získajú konkrétnu predstavu o definičnom obore a obore hodnôt parciálnych funkcií, ktoré vstupujú do riešiteľského procesu. Konfrontujú svoje výsledky s grafickým modelom. Pri

ich získavani je často potrebné a vhodné modifikovať rozsahy na osiach x a y, aby sme dostali žiadaný model. (použijeme klávesovú skratku CTRL+R)

Obr.8.2: Okno Grid range

- $\sqrt{x+2} + \sqrt{x-2} = \sqrt{2x+3}$

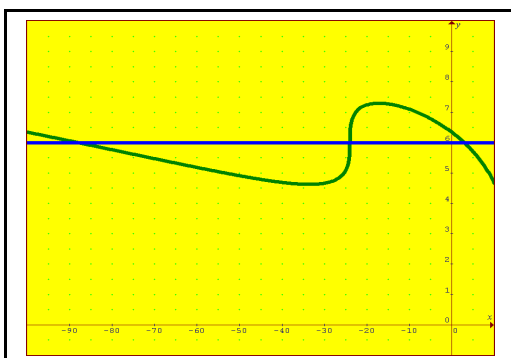

Find Intersection:

$$y = \sqrt{x+2} + \sqrt{x-2}; \quad y = \sqrt{2x+3}$$

x	y
2,5	2,8284

- $\sqrt[3]{24+x} + \sqrt{12-x} = 6$

Find Intersection:

$$y = 6; \quad y = (24+x)^{1/3} + \sqrt{12-x}$$

x	y
-88,0	6,0
3,0	6,0
-24	6,0

- **Riešenie:**

$$\begin{aligned} \sqrt{x+2} + \sqrt{x-2} &= \sqrt{2x+3} \\ x+2 + 2\sqrt{x^2-4} + x-2 &= 2x+3 \\ 2\sqrt{x^2-4} &= 3 \\ 4(x^2-4) &= 9 \\ 4x^2 - 25 &= 0 \Leftrightarrow x = \frac{5}{2} \vee x = -\frac{5}{2} \end{aligned}$$

Vyhovuje iba koreň $x = 5/2$,

$$P = \{5/2\}$$

naoko $D(f) = (-\infty, 2)$

- **Riešenie:**

Označme $\sqrt[3]{24+x} = a \wedge \sqrt{12-x} = b$; dostaneme tri rovnice s tromi neznámymi

$$a + b = 6 \wedge \sqrt[3]{24+x} = a \wedge \sqrt{12-x} = b$$

$$a + b = 6 \wedge 24 + x = a^3 \wedge 12 - x = b^2;$$

odtiaľ: $b = 6 - a \wedge 36 = a^3 + b^3$;

$$36 = a^3 + (6 - a)^3$$

$$a(a+4)(a-3) = 0 \Leftrightarrow$$

$$a = 0 \vee a = 3 \vee a = -4$$

Platí teda: $x = -24 \vee x = -88 \vee x = 3$;

$$P = \{-24, -88, 3\}$$

- $2x - 5\sqrt{x} - 3 \geq 0$

Find Critical Points:

$$y = 2x - 5\sqrt{x} - 3$$

Type x

Zero $9,0$

• **Riešenie:**

Zavedieme substitúciu:

$$\sqrt{x} = t \Rightarrow x = t^2;$$

$$\text{Dostávame. } 2t^2 - 5t - 3 \geq 0 \Leftrightarrow$$

$$(t-3)(t+0,5) \geq 0 \Leftrightarrow$$

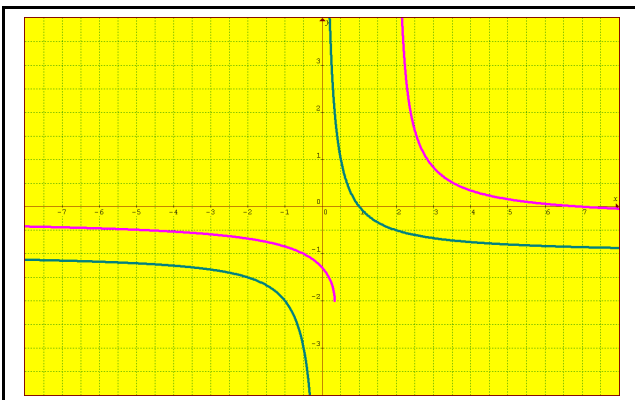
$t > 3$ a zároveň $t \geq -0,5$ alebo

$t < 3$ a zároveň $t \leq -0,5$;

Vzhľadom na $D(f)$ nerovnice vyhovuje iba interval:

$P = (-\infty; 9]$; čo potvrdzuje aj grafické riešenie

- $\sqrt{\frac{3x-1}{x-2}} - 2 \wedge \frac{1}{x} < 1$

$$y = \sqrt{\frac{3x-1}{x-2}} - 2$$

Type x

• **Riešenie:**

Grafický model v mnohom uľahčí riešenie; "pripomenie" študentom všetky podmienky, ktoré treba zobrať do úvahy;

$$x \neq 2; x \neq 0$$

$$\frac{3x-1}{x-2} \geq 0 \wedge \frac{3x-1}{x-2} \geq 4 \wedge \frac{1-x}{x} < 0 \Leftrightarrow$$

$$\frac{3x-1}{x-2} \geq 0 \wedge \frac{7-x}{x-2} \geq 0 \wedge \frac{1-x}{x} < 0 \Leftrightarrow$$

$$P = (2; 7)$$

Zero 7,0	
-----------------	--

Ob.8.3: Iracionálne rovnice a nerovnice riešené programom Graphmatica

Rovnice s parametrom patria k neštandardným úlohám. Pri ich riešení často nestačí len „napodobovanie“ riešiteľského postupu použitého pri podobných úlohách. Najväčším problémom býva porozumenie samotnej podstaty parametra. Jedna z metód, ako priblížiť žiakom funkciu parametra spočíva vo viacnásobnej konkretizácii a vytvorení grafických modelov, ktoré umožnia žiakom objaviť funkciu a zmysel parametra.

Úlohy, ktoré navrhujeme riešiť sú zamerané na elimináciu problémov žiakov správne rozhodnúť o počte riešení rovnice. Toto je problematické miesto v procese riešenia u mnohých žiakov, vyžaduje dobré a neformálne porozumenie problematiky. Grafické modely získané programom Graphmatica umožnia lepšiu percepciu súvislostí a hlbšie preniknutie do podstaty riešiteľských postupov, vďaka čomu študenti menej imitujú učiteľa a sú úspešnejší.

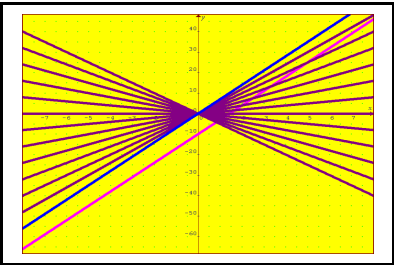
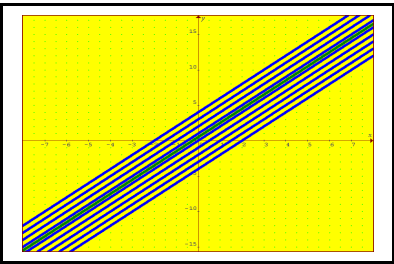
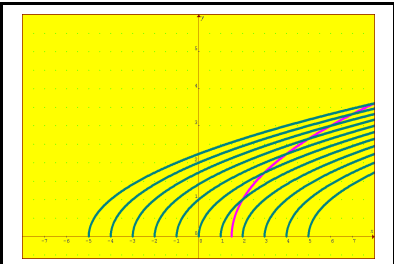
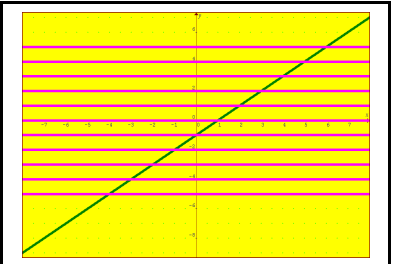
PRÍKLAD 8.3

Pre ktoré hodnoty parametra c nemajú rovnice riešenie:

- $7x - 3 = 7 - cx$
- $c + 2x = (1 + 4x)/2$
- $\sqrt{2x - 3} = \sqrt{x + c}$
- $\frac{x^2 - x}{x} = x + c$

RIEŠENIE

• $7x - 3 = 7 - cx$	Riešenie:
---------------------	------------------

	$7x-3 = 7-cx$ $7x+cx = 10$ $x(7+c) = 10$ $x = 10/(7+c) \Rightarrow$ <p>ak $c = -7$ rovnica nemá riešenie</p> <p>Geometrická interpretácia:</p> <p>$y_1 = 7x-10$ (priamka - ružovou farbou)</p> <p>$y_2 = -cx$ c: -7,4,1 (zväzok priamok fialovej farby prechádzajúci bodom [0,0])</p> <p>$y_3 = 7x$; c= -7 (priamka vykreslená modrou farbou, je rovnobežná s y_1)</p>
<p>• $c+2x=(1+4x)/2$</p> 	<p>Riešenie:</p> $c+2x=(1+4x)/2$ $2c+4x=1+4x$ $2c=1; \text{ ak } c=1/2 \text{ potom existuje nekonečne veľa riešení,}$ <p>ak $c \neq 1/2$ rovnica nemá riešenie</p> <p>Geometrická interpretácia:</p> <p>$y_1 = c+2x$; c: -3,3,1 (rovnobežné priamky)</p> <p>$y_2 = (1+4x)/2$ priamka rovnobežná s y_1</p>
<p>• $\sqrt{2x-3} = \sqrt{x+c}$</p> 	<p>Riešenie:</p> $\sqrt{2x-3} = \sqrt{x+c}$ $2x-3 = x+c$ $x = c+3 \wedge x \geq 3/2 \wedge x \geq -c \Rightarrow c \geq -3/2;$ <p>ak $c < -3/2$ rovnica nemá riešenie</p> <p>Geometrická interpretácia:</p> <p>$y_1 = \sqrt{2x-3}$ (ružová krivka)</p> <p>$y_2 = \sqrt{x+c}$ c: -5,7,1 množina modrých kriviek, z ktorých niektoré pretínajú y_1 v závislosti od parametra c a iné nie, ak $c < -3/2$</p>
<p>• $\frac{x^2-x}{x} = c$</p> 	<p>Riešenie:</p> $\frac{x^2-x}{x} = c \Rightarrow \frac{x(x-1)}{x} = c$ $(x-1) = c \Rightarrow x = c+1;$ <p>neexistuje také c, pre ktoré by bola množina riešení prázdna; $P = \emptyset$</p> <p>Geometrická interpretácia:</p> <p>$y_1 = \frac{x^2-x}{x}$ (priamka - modrá farba)</p> <p>$y_2 = c$ (množina rovnobežných priamok -ružová)</p> <p>Vždy existuje priesečník priamky y_1 s priamkami z množiny $y_2=c$</p>

Obr.8.4:Rovnice s parametrom riešené programom Graphmatica

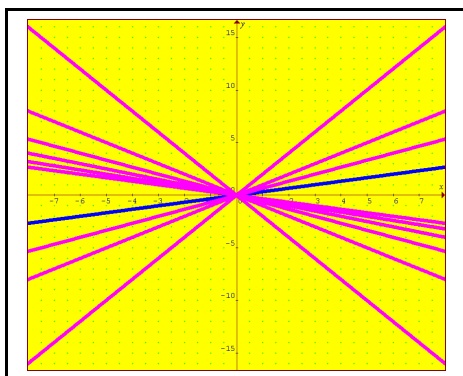
PRÍKLAD 8.4

Pre ktoré hodnoty parametra a majú rovnice nekonečne veľa riešení:

- $\frac{x}{3} = \frac{2x}{a}$
- $ax + 7 = 2(5+x)$

RIEŠENIE

- $\frac{x}{3} = \frac{2x}{a}$

Riešenie:

$$\frac{x}{3} = \frac{2x}{a} \Rightarrow ax = 6x$$

$$x(a - 6) = 0 \Leftrightarrow x = 0 \text{ alebo}$$

ak $a=6$ potom rovnica má nekonečne veľa riešení

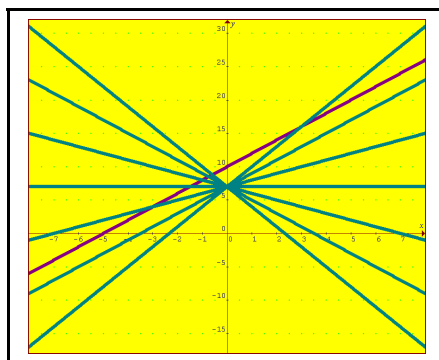
Geometrická interpretácia:

$y_1 = x/3$ (priamka - modrá farba)

$y_2 = 2x/a$ (zväzok priamok - ružová)

Priesečníkom priamok je vždy bod $[0,0]$ okrem prípadu $a=6$; priamky sú totožné.

- $ax + 7 = 2(5+x)$

Riešenie:

$$ax + 7 = 2(5+x) \Rightarrow x(a-2) = 3$$

$$x = 3/(a-2)$$

ak $a = 2$ potom rovnica nemá riešenie

neexistuje také a , aby mala rovnica nekonečne veľa riešení

Geometrická interpretácia:

$y_1 = ax + 7$ (zväzok priamok v bode $[0,7]$ - modrá farba)

$y_2 = 2(5+x)$ (červená priamka)

Nemôže nastať prípad, že y_1 bude totožná s y_2 čo je nutná podmienka, aby mala rovnica nekonečne veľa riešení.

Obr.8.5: Riešenie príkladu.8.4 programom Graphmatica